

Kiss Zoltán Károly

Jog, tudomány és művészet a szerzői jogi szabályozás útvesztőjében

■ A középkori filozófiában jelent meg és terjedt el széles körben az a – talán Galileitől származó – gondolat, hogy a művészet és a tudomány egymásnak szöges ellentétjei, és céljaikban, módszereikben, eredményeikben kölcsönösen kizárják egymást. Ez a szemlélet vezetett később olyan értékítélet kialakulásához, amely a tudományt a művészet elé helyezi, miközben a nagy reneszánsz festők, szobrászok és építészek munkásságát éppúgy tekinthetjük a természeti világ szerkezetét vizsgáló rendszeres kutatómunkának, mint művészi alkotótevékenységnek.¹ A modern tudományokkal átítatott világunkban a művész és a tudós szinte sohasem azonos személy; ez a körülmény inkább távolítja, *nem pedig* erősíti a művészet és tudomány kapcsolatát.

A jelenkor embere számára azonban a művészet és a tudomány ilyen szembeállítását nem hasznos, és ha közelebbről vizsgáljuk a kérdést, ma már nem is indokolt. Ez az állítás akkor is fenntartható, ha a jog alapvetően másként rendezi és más védelmi eszközökkel szabályozza a művészet és a tudomány területét. A védelmi és támogató eszközrendszer különbözőségén nem változtat sokat az a tény sem, hogy az *Alaptörvény* 2013. április 1-jétől hatályos negyedik módosítása a Magyar Tudományos Akadémia és a tudományos szabadság védelmével azonos szintre emelte a Magyar Művészeti Akadémia és a művészeti szabadság védelmét.² Az azonos alkotmányos beágyazottság ugyanis nem írja felül a két terület eltérő jogelméleti alapjait és jogdogmatikai felépítését.

A tudomány szabadságának alapjogi lényege az oktatás és a kutatás szabadságában ragadható meg, míg tartalma nem más, mint a tudományos kutatás és a tudományos alkotás szabadsága. Ez utóbbi körébe tartozik mindaz, ami a kutatás szűk értelmezésébe nem illeszkedik (például ismeretek összefoglalása, rendszerezése, elméletek, modellek kidolgozása).³ A művészet szabadságánál is alapvetésként fogalmazható meg az alkotás, az alkotótevékenység szabadsága, amely elsősorban a

véleménynyilvánítás szabadságában, az egyik legrégebbi első generációs szabadságjogban gyökerezik.⁴ A művészet szabadságának tulajdonjogi felfogását követő megközelítés – a polgári jog „leágazásaként” kialakult szerzői jog – az alkotók és alkotásuk, valamint a felhasználók sajátos viszonyán keresztül értelmezi és vizsgálja ezt a szabadságjogot. A két megközelítés leginkább abban különbözik egymástól, hogy a szabad véleménynyilvánítás magára a véleményre fókuszál, ezzel szemben a szerzői jog elsősorban a művészeti formában megtestesülő alkotás alkotóját helyezi középpontba. Ebből fakad az alkotó (szerző) kizárólagos joga műve egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi, illetve nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására, valamint minden egyes felhasználás engedélyezésére.⁵

Tovább árnyalja a képet az is, hogy a jog külön területe a tudománynak, pontosabban a jogtudomány a társadalomtudományok egyik legjelentősebb ága. Egységes jogtudományról ugyanakkor nem beszélhetünk, mivel több jogtudományi terület létezik, amelyek tárgyuk vagy módszertanuk szerint csoportosíthatók. A jogtudományok tehát jogáganként tagozódhatnak, így beszélhetünk pl. a polgári jog tudományáról vagy a büntetőjog tudományáról mint szintén önálló tudományterületről. Ezeket nevezzük tételes jogtudományoknak, amelyeknek szükség szerinti tárgyuk a tételes jog. Ezzel szemben a művészetnek a jog értelemszerűen nem lehet sem tárgya, sem alanya, ellenben a jog érintheti, sőt szabályozhatja a művészeti élet egészét, a valóságban inkább egyes részterületeit. A jognak tehát nincs művészete, viszont a művészetnek (a művészet egyes területeinek) van joga, egészen pontosan jogi szabályrendszere. A szerzői jog sem a művészetet vagy egyes területeit szabályozza, hanem a szerzői művek és a kapcsolódó jogi teljesítmények védelmét.

A művészet, a tudomány és a jog pedig egy lényeges ponton keresztezi egymást: ez a tudományos művek

jogi védelme, valamint a védelem alatt álló műalkotásokat érintő tudományos kutatás szabadsága, lehetősége és korlátai. Ebben az írásban ezeket a kérdéseket járjuk körbe a – főszabályként az irodalmi, tudományos és művészeti alkotásokat védő, a szellemi tulajdonjogok közé tartozó – szerzői jogi szabályozás szemszögéből.

Szabadalom és tudományos alkotás elhatárolása

A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szjt.) főszabályként mondja ki az irodalom, a tudomány és a művészet területén létrehozott alkotások védelmét, ugyanakkor sem maga az Szjt., sem a kommentárjai nem határozzák meg a tudományos mű vagy alkotás fogalmát, de még csak kísérletet sem tesznek ennek körülírására.

Az első lépés annak tisztázása, hogy jogi értelemben mi a különbség a tudomány területén létrehozott műszaki megoldások, találmányok és szerzői műnek minősülő tudományos alkotások között. Az elhatárolás alapja: a világviszonylatban új és feltalálói tevékenységen alapuló műszaki találmányok jogi védelmét a szabadalmi oltalom biztosítja.⁶ A szabadalommal az állam meghatározott időre kizárólagos jogokat ad a szabadalom jogosultjának a találmány tárgyára. Találmánynak hívjuk magát a műszaki megoldást, szabadalomnak vagy szabadalmi oltalomnak a korlátozott ideig fennálló jogi oltalmat. Szabadalmazható minden új, feltalálói tevékenységen alapuló, iparilag alkalmazható (reprodukálható) találmány a technika bármely területén. Új a találmány, ha nem tartozik a technika állásához. A technika állásához tartozik mindaz, ami az elsőbbség időpontja előtt akárhol a világon, bármilyen módon, bárki számára hozzáférhetővé vált. Az újdonság megítélése az egyes szabadalmi hivatalok feladata (újdonságkutatás), amit leginkább a korábbi szabadalmi iratok és publikációk alapján végeznek.⁷ A szabadalmakat a szellemi tulajdonjogok külön ága, az iparjogvédelem körébe tartozó, a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény (Szt.) védi.

Más elvi alapokon nyugszik a szerzői jogi védelem, amely automatikusan, a mű létrejöttével keletkezik, és az Szjt.-ben meghatározott ideig fennáll anélkül, hogy a művet (alkotást) bárhol bejelentenek, vagy nyilván tartásba vetnék. Ez a megkülönböztetés világos és egyértelmű; a problémát sokkal inkább a szerzői jogi védelem alatt álló művek behatárolása, tisztázása jelenti. A szabadalmakkal szemben ugyanis a szerzői művek (köztük a tudományos művek) egyértelmű meghatározása nem lehetséges, és ezt maga a jogalkotó sem végezte el. Természetesen közismertek és mindenki számára be-

azonosíthatóak a hagyományos, „klasszikus” műfajtak, ugyanakkor eleve példálózó (és nem zárt) a műtípusok törvényi felsorolása, továbbá az Szjt. is nyitva hagyja a kérdést, amikor a szerzői jogi védelem egyedüli lényeges feltételeként a mű egyéni, eredeti jellegét határozza meg. A törvényi felsorolásban szerepel a számítógépi programalkotás (szoftver) és a műszaki létesítmény terve, amelyek akár tudományos alkotásként is értelmezhetők. Az Szjt. más támpontot nem ad a tudományos művek megközelítéséhez.

Pálos György már 2000-ben, az Szjt. megjelenését követő évben megjelent tanulmányában kísérletet tett a szerzői jogi védelem és a szabadalom összehasonlítására és a párhuzamos védelem lehetőségének feltérképezésére. A kérdés leginkább a számítógépi programalkotások esetében merül fel, mivel a szoftverek hordozzák leginkább mindkét védelmi rezsim formajegyeit. A tisztázás azért sem könnyű, mert mind a szerzői jog, mind az iparjogvédelem a szellemi alkotások jogának egy-egy ágát alkotja, továbbá az Szt. nem ad pontos definíciót a szabadalmaztatható találmány fogalmára. Segítségünkre van, hogy az Szt. példálózóan meghatározza, mi nem minősül találmánynak. Bár a törvény kizárja a találmányok köréből az esztétikai alkotásokat és a számítógépi programokat, ez önmagában nem jelenti azt, hogy a találmányra vonatkozó jogi ismérvek (újdonság, feltalálói tevékenységhez kötöttség, ipari alkalmazhatóság) megléte esetén ne lehetne szó „párhuzamos védelemről”, vagyis szerzői jogi és szabadalmi oltalomról. Speciális helyzetekben tehát a szerző-feltaláló igényt tarthat mindkét védelemre, sőt, a védjegyoltalom is szóba jöhet a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvényben (Vt.) foglalt feltételek megléte esetén.⁸ Fordított megközelítésben, egy szabadalmazott találmány feldolgozása tudományos műben vagy számítógépi programban önálló szerzői jogi oltalmat keletkeztet.

A valóságban azonban ritkán fordul elő, hogy egy szabadalmaztatható találmány egyúttal egyéni, eredeti jellegzetességgel bíró szerzői műnek is minősüljön. A szabadalmi oltalom tárgyai „aktív” műfajként irányítanak, mozgatnak, működnek, működtetnek. Ezzel szemben az irodalom, a zene, képzőművészet „passzív” műfaj. A regényt olvasom, a zenét hallgatom, a képzőművészeti alkotást nézem, gyönyörködöm benne. A szoftvert is csak akkor lehet használni, ha gépi úton olvasható, tehát kifejezési formájában teljesen kötött. Kötött formája van azonban a szerzői jogi védelemben részesülő építészeti vagy műszaki tervnek is, csak szakismerettel rendelkezők tudják olvasni. A kottát sem tudja mindenki olvasni.

A mű tartalmának kifejezési formája – amely pl. a szoftver forráskódjánál közvetlenül nem érzékelhető – egyáltalán nem zárja ki a mű azonosíthatóságát. A szoftver működtet, de ahogy az olvashatóság, úgy a mű rendelkezése, célja sem feltétele a szerzői jogi védelemnek.⁹

Tágabb értelemben tudományos műnek tekinthetők azok az újabb keletű tudományos vagy művészeti jelenségek is, amelyek nem vagy nehezen sorolhatók be az ismert műfajtak felsorolásába. Ahogy arra a Szerzői Jogi Szakértő Testület (SZJSZT) iránymutató szakvéleményei is rámutattak, az elmúlt években ilyennek tekinthetők a weboldalak vagy a digitális betű- és karakterkészletek (az ún. fontok).¹⁰ Noha ez utóbbi esetben az egyes betűtípusok csak ritkán érik el azt a szintet, hogy – grafikai alkotásként – szerzői jogi oltalom alatt állhassanak, de az egyes betűtípusok digitalizálása során olyan eljárásokat alkalmaznak, amiknek eredménye, a fontfájl – tulajdonképpen szoftverműként – már szerzői jogi oltalom alatt állhat.¹¹

A szerzői jogi védelemnek vannak „negatív” feltételei is, ami azt jelenti, hogy bizonyos szellemi alkotásokat és tevékenységeket a jog kizár a védelemből. Ez a jogrendszerekben általánosan érvényesülő rendelkezés főként azzal indokolható, hogy nagyobb érdek fűződik ezek mind szélesebb körben és felhasználási módokon történő ismerteté válásukhoz, mint az azokban megtestesülő kreativitás védelméhez.¹² Az elsődleges vizsgálódásunk tárgykörébe tartozó, a szerzői mű „pozitív” követelményét (az eredetiséget) kimerítő tudományos alkotások egy része tehát közérdekből vagy csak belső rendeltetésük miatt vannak kizárva a védelemből. A tudományos minősítés céljára készült értekezés, disszertáció a minősítési eljárásban egy ügyirat, a minősítési iránti kérelem melléklete, amelyet egy eljárási cselekményhez, a minősítéshez használnak. Ilyen értelemben az értekezés nem minősül szerzői műnek. Ez természetesen nem zárja ki a disszertáció minősítésének egyik feltételeként az eredetiség (sőt, a magasabb fokú eredetiség) megkövetelését. Ez az „ügyirati” funkció nem akadályozza, hogy a mű szerzője fellépjen szerzői jogai védelmében, ha más személy engedélye nélkül használja fel a disszertációját. Tehát csak a minősítési eljárás szempontjából, a minősítő szerv és a jelölt viszonyában nem minősül a disszertáció szerzői műnek. Az értekezés a jelölt (szerző) engedélye nélkül többszörözhető és „terjeszthető” az eljárás céljára, így továbbítható a bírálóbizottságnak, elhelyezhető az erre célra szolgáló intézményi könyvtárban és internetes oldalon, hogy a nyilvános vitán részt vevők azt

megismerhessék.¹³ Összefoglalóan azt rögzíthetjük, hogy hiába magas színvonalú mű egy hatósági ügyben felhasználni kívánt tudományos igényű szakvélemény, funkciója kizárja a szerzői jogvédelmet a szakvélemény rendeltetésszerű felhasználása körében.¹⁴ Ha ugyanezt a szakvéleményt szerzője szakfolyóiratban közzéteszi (az abban esetlegesen szereplő személyi adatok szükségsszerű anonimizálása mellett), a szakvélemény már tudományos műnek minősül.

Tudományos kutatás és tudományos ismeretterjesztő előadás mint szabad felhasználás

A szerzői jog és a tudomány területének másik kulcsfontosságú találkozási pontja az egyes tudományos tevékenységeknek a szerző érdekei elé helyezése. Már az Szjt. preambuluma is kifejezésre juttatja ezt a dogmát, annak kimondásával, hogy a szerzői jogi szabályozás egyik alapvető célja a szerzők és más jogosultak, valamint a felhasználók és a széles közönség érdekei közötti érzékeny egyensúly megteremtése, illetve fenntartása, biztosítva az oktatás, a művelődés, a tudományos kutatás és a szabad információhoz jutás jogos igényeit is. A szerzői jog által biztosított kényes egyensúly harmadik pillére tehát (a szerzők és a felhasználók mellett) a közérdekhez és kiemelt közcélokhoz kapcsolódó szabad felhasználások – mint a szerzői jogok tekintetében megengedhető kivételek és korlátozások – kedvezményezettjei.

Meghatározott tudományos tevékenységeknek a szabad felhasználás körébe sorolása nem hazai „találmány”; ennek gyökereit megtalálhatjuk a Magyarország számára is kötelező nemzetközi alapegyezményekben és uniós irányelvekben.¹⁵ Ez utóbbiak közül kiemelendő az INFOSOC irányelv, amelynek a megengedhető kivételek és korlátozások viszonylag bő felsorolásával számottevő harmonizációs hatása van, hiszen a tagállamok a számukra nyitva hagyott szabályozási opciókkal csak az irányelvben részletesen megszabott feltételek teljesítése esetén élhetnek.¹⁶ Az INFOSOC irányelv a többszörözés és a nyilvánossághoz közvetítés joga alóli alternatív – tehát a tagállamok jogalkotói szándékától függő – kivételként az alábbi engedélymentes és díjfizetési kötelezettséggel sem járó eseteket sorolja fel a tudományos tevékenységgel összefüggésben:

- a) idézés,
- b) oktatási, tudományos, illusztrációs célú felhasználás, a forrás és a szerző megjelölésével (átvétel),
- c) intézményi célú másolatkészítés,
- d) művek megjelenítése oktatási intézményekben, archívumokban, múzeumokban, nyilvános közkönyv-

tárakban az intézmények területén elhelyezett számítógépeknél történő egyedi műfelhasználás kutatási, oktatási célból.

Az *idézésnek* – jellegéből fakadóan – az irodalmi, ezen belül is a szakirodalmi műfajban, illetve a tudományos művek körében van a legnagyobb szerepe, de az utóbbi évtizedekben a filmalkotások és audiovizuális művek részleteinek minél szabadabb felhasználása került előtérbe és kapott egyre nagyobb figyelmet.¹⁷ Főszabály szerint idézni bármely műből lehet, kivéve a képző-, fotó- és iparművészeti alkotásokat, ugyanis ezeknél a műveknél nem értelmezhető a műrészlet fogalma, mivel bármely részlet kiemelése csonkítaná, torzítaná az eredeti művet. Bár az Szjt. nem mondja ki, de nem igazán kivitelezhető az idézés a számítógépi programalkotások (szoftverek) esetében sem. A jogirodalom szerint nem megengedett olyan elektronikus adatbázis összeállítása sem, amely csak idézett műrészletekből áll, mivel ebben az esetben hiányzik az egyéni, eredeti új (átvevő) mű. Jelen felfogás szerint az adatbázisba szerkesztés eredetisége sem pótolja az engedélykérést az idézetek szerzőitől. Lényeges kötelező feltétele továbbá a szabad idézésnek, hogy az a mű, amely felhasználja az eredeti műből idézett, átvett részletet, maga is – szerzői jog értelemben – védett műnek minősüljön.

Az idézés, tehát a mű kis részletének beemelése egy másik műbe akkor jogszerű, ha már nyilvánosságra hozott és önálló alkotásnak minősülő műből, a forrás és a szerző megjelölésével, változtatás nélkül és indokolt terjedelemben történik. Kényes kérdés – és a jogalkotótól nem is elvárható – az idézés terjedelmének meghatározása. A joggyakorlat ennek megítélésénél sosem a mű és az idézés terjedelmét, hanem a mű és az idézés „tartalmi arányát” értékeli. Bár nem lehet(ne) különbséget tenni a különböző műfajok és műfajták között, mégis kijelenthető, hogy tudományos műveknél nagyobb terjedelmű idézés is megengedett, mint az irodalmi alkotásoknál vagy a zeneműveknél. A tudományos elemző művekben szükséges jogos idézési célú esetleges teljes szövegátvételt az Szjt. átvételként engedi meg.¹⁸

Az idézés kizárólag „alárendelt” szerepet játszhat a teljes műben. Ebből következik, hogy az átvevő műnek – az idézett műhöz képest – egyfajta önállósággal kell rendelkeznie azáltal, hogy domináns módon járul hozzá a teljes mű egyéni, eredeti jellegéhez. Az idézés tehát kizárólag kiegészítő szerepet tölthet be, és nem szolgálhat a teljes mű egyéni, eredeti jellegének alapjául, csupán annak jellegét „erősítheti”. Ez a kiegészítő (alárendelt) szerep egy zeneműben vagy egy filmalkotásban fokozottabban érzékelhető, ezáltal mérhető is.

Az *átvétel* nyilvánosságra hozott irodalmi vagy zenei mű, film részlete, vagy kisebb terjedelmű ilyen önálló mű, továbbá képzőművészeti, építészeti, iparművészeti és ipari tervezőművészeti alkotás képe, valamint fotóművészeti alkotás szemléltetés érdekében iskolai oktatási célra, valamint tudományos kutatás céljára történő szabad felhasználása. Mivel az átvétel az idézés terjedelmét jelentősen meghaladja, e felhasználás további kötelező feltétele (korlátja) a cél által indokolt terjedelem és az üzletszerűség kizárása.¹⁹ Ebből a szabályból is következően a szabad felhasználás nem terjed ki az átvevő mű-

Ismeretlen
italiai festő műve:
Galileo Galilei
(1564–0642)

vek kereskedelmi forgalomban történő értékesítésére. Az Szjt. továbbá az átvevő művek felhasználási módjait is meghatározza: ez a többszörözés és a terjesztés.

A gyakorlatban mindig érzékeny kérdésként merül fel az idézés és az átvétel elhatárolása, mivel mindkét esetben az átemelés kötelezően az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben történhet. Az „indokolt terjedelem” szerzői jogi megítélésénél viszont nem művészi vagy gazdasági, hanem éppenséggel jogi szempontokat kell figyelembe venni, amelyeket az Szjt. 33. § (2) és (3) bekezdésében megfogalmazott feltételek határoznak meg

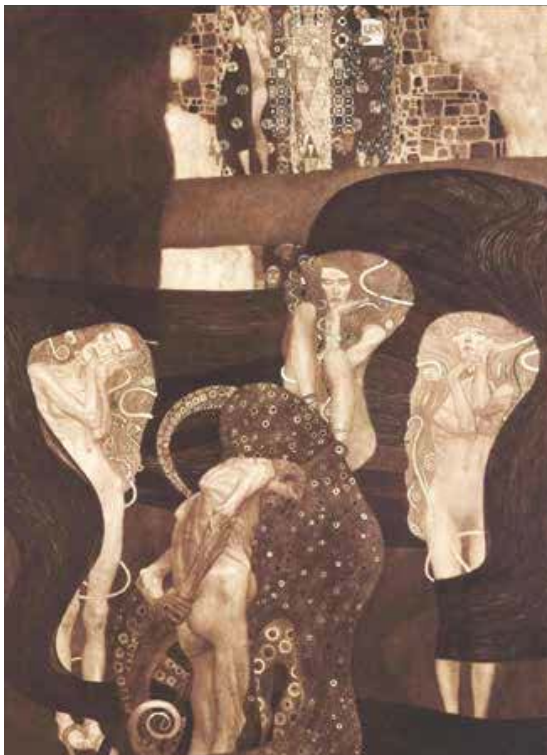
(az ún. „háromlépcsős-teszt”).²⁰ Mindezek fényében kell megvizsgálni az idézetnek vagy az átvételnek az eredeti műhöz, illetve az átvevő műhöz viszonyított arányát.

Itt kell megemlíteni, hogy az Szt. részletesen és tételesen meghatározza az iskolai oktatás fogalmát,²¹ miközben ezt nem teszi meg a tudományos kutatással. A fogalom tisztázásához a nemzetközi egyezmények, normák sem nyújtanak támpontot, amit azzal lehet magyarázni, hogy a tudományos kutatás kevésbé sérelmes a szerző vagyoni jogaira, mint az oktatási célú felhasználások. Ráadásul az oktatási célra való hivatkozással könnyen vissza lehet élni, amire vannak példák a korábbi, megengedőbb törvényi szabályozás

szerzőjét és publikációját a visszaélésekkel, eltulajdonítással szemben. Részben ennek kiküszöbölésére szolgál az önkéntes műnyilvántartás intézménye, amelynek célja és rendeltetése az, hogy teljes bizonyító erejű magánokirattal igazolja azt a tényt, hogy az adott mű a nyilvántartásba vétel időpontjában a műjegyzékbe vétel szerinti tartalommal létezett, és elősegíti a szerzőség, valamint a mű azonosíthatóságának bizonyítását. A műjegyzék és a műnyilvántartás adatairól kiállított igazolás szerzőségi vélelmet az Szt. alapján nem keletkeztet. Ez a legfontosabb különbség a szabadalmi oltalom és a szerzői műnyilvántartás között: a szabadalmat a lajstromba vétel hozza létre, míg a szerzői jogi védelem a mű megalkotásának pillanatától kezdve, tehát minden egyéb védelmi eszköz igénybevétele nélkül megilleti a szerzőt. Az önkéntes műnyilvántartás csupán egy nem kötelező „rásegítő” eszköz, amely egy későbbi jogvita esetén segít eldönteni az elsőbbség kérdését.²⁴ Léteznek, létezhetnek olyan tudományos módszerek, eljárások vagy üzleti modellek, amelyek semmiképpen nem érik el a szabadalom szintjét, viszont megfelelnek a szerzői mű összes kritériumának. Ezek számára a legjobb és gyakorlatilag egyetlen adminisztratív védelmi lehetőség az önkéntes műnyilvántartás.

Az *intézményi célú másolatkészítés* szabad felhasználási esetkora már létezett a régi Szt.-ben is, de az INFOSOC irányelvnek való megfeleltetés részeként jelentős módosuláson esett át, amely egyfelől bővítette, másfelől szűkítette a lehetőséget. A bővítés a szabad felhasználási célokot érintette oly módon, hogy a tudományos kutatás mellé további felhasználási formákat, lehetőségeket emelt be a normaszövegbe. Ezek: a nyilvános könyvtári ellátás számára készített másolat, megjelent mű kisebb részéről, illetve újság- vagy folyóiratcikkéről belső intézményi célra készített másolat, végül, ha azt külön törvény által kivételes esetben meghatározott feltételekkel megengedi. A korlátozást a kedvezményezett intézményi kör tételes felsorolása jelentette: nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár, iskolai oktatás célját szolgáló intézmény, muzeális intézmény, levéltár, valamint a közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívum. A korábbi szabályozás nem szűkítette le ezt a szabad felhasználási lehetőséget a nonprofit, közfeladatokat ellátó intézményekre. 2008-tól a jogalkotó tovább lazította – pontosabban a felhasználók számára könnyítette – a törvényi szabályt: kikerült a szabályozásból a vállalkozási tevékenységen kívüli cél mint feltétel, továbbá a belső intézményi célt csupán a megjelent mű kisebb részéről, illetve újság- vagy folyóiratcikkéről készült másolatok esetében tartotta fenn.²⁵

Gustav Klimt:
Jogtudomány
1903

időszakából.²² Külön kell választani ettől azt az esetet, ha valamely tudományos kutatás eredményét nem plágiumszinten, hanem magát a találmányt jogosulatlanul hasznosítják. A szabadalmi oltalom alatt álló találmány jogosulatlan hasznosítása már bűncselekmény lehet: szabadalombitorlás, illetve találmánybitorlás.²³

A tudományos kutatás tudományos műben történő megjelenítése, megjelentetése nem tartozik az Szt. hatálya alá, azt a szerzői jog védi keletkezésétől fogva, automatikusan. Az intézményes szabadalmi oltalom hiánya óhatatlanul védtelenné, kiszolgáltatottá teszi a tudományos mű

A külön törvény által kivételes esetben megengedett intézményi célú másolás lehetősége döntően a Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA) sajátos igényeit, egyedinek ígérkező rögzítési, másolatkészítési és archiválási módszereit hivatott tükrözni és kiszolgálni. Külön jogszabályként a NAVA törvény²⁶ teremtette meg a *művek meghatározott intézményekben történő megjelenítésének* – az Sztj. EU-csatlakozástól hatályos módosításával bevezetett – szabad felhasználási esetének szakmai alapjait és műszaki feltételeit.²⁷ Az INFOSOC irányelv meglehetősen homályos megfogalmazású, értelmezési nehézségeket felvető szabálya miatt ez a szabad felhasználási esetkör sokáig a viták keresztüztüében állt. Az Sztj.-be átültetett norma lényege: a felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás hiányában a meghatározott közgyűjtemények helyiségeiben e célra üzembe állított számítógépes monitorokon a gyűjteményeik részét képező műveket nem üzletszerűen, tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetik és a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetik.²⁸

A törvényi szabály és a hozzá kapcsolódó kormányrendelet²⁹ a NAVA megszervezését és igénybevitelét volt hivatott megkönnyíteni azáltal, hogy elősegítse a gyűjtemények és archívumok megfelelő – a kutatást és a tanulást is szolgáló – működtetését, akár dedikált hálózatok útján is. Az irányelv átültetése során vetődött fel, hogy mit is kell pontosan érteni egyéni tanulás alatt, illetve ez a szófordulat hogyan viszonyul az iskolai oktatáshoz mint egyes szabad felhasználási esetkörök feltételéhez. Az uniós norma angol nyelvű szövege („*use by communication or making available, for the purpose of research or private study*”) nem vezet közelebb a megoldáshoz, mivel a jogalkotók nem adtak további fogódzót, magyarázatot ehhez a szerzői jogban korábban ismeretlen kategóriához. Az elfogadottnak tekinthető – de sehol le nem írt – jogértelmezés szerint az iskolarendszeren kívüli, a közművelődéssel rokonítható ténylegesen egyéni és nem csoportos önképzés tartozik ebbe a kategóriába. Természetesen itt is alapfeltétel az üzletszerűség, a jövedelemszerzés teljes hiánya, mint a tudományos kutatás esetében. A nonprofit tevékenység megkövetelése további – nehezen megválaszolható – kérdéseket vet fel, leginkább azt, hogy miképp detektálható és ellenőrizhető, ha valaki utóbb egy szabad felhasználás keretében átvett tudományos mű alapulvételével, vagy az abból nyert inspiráció alapján alkotott mű vagy akár találmány hasznosításával jut bevételhez.

Az igénybevevő a kedvezményezett intézmény nyilvánosság számára nyitva álló helyiségében felállított terminálon keresztül hozzáférhet a kedvezményezett intézmény hozzáférhetővé tett gyűjteményével összekapcsolt más kedvezményezett intézmény hozzáférhetővé tett gyűjteményéhez is. Ennek során az igénybevevő nem módosíthatja (írhatja felül) és nem többszörözheti engedély nélkül (rögzítheti hordozón, töltheti le, nyomtathatja ki vagy sokszorosíthatja egyéb módon) a számára hozzáférhetővé tett gyűjtemény elemeit. A dedikált hálózati hozzáférés biztosítása szempontjából fontos az a rendelkezés is, miszerint a kedvezményezett intézmény gyűjteménye e szabad felhasználás alapján történő hozzáférhetővé tétel céljából bármely más kedvezményezett intézmény gyűjteményével szabadon összekapcsolható. A kedvezményezett intézmény gyűjteménye más, vele összekapcsolt kedvezményezett intézményben felállított terminálon keresztül az igénybevevő számára a nyilvánossághoz közvetíthető. A kedvezményezett intézmények gyűjteményei összekapcsolásának ugyanakkor olyan biztonságos műszaki megoldáson kell alapulnia, amely kizárja, hogy az egyes intézmények gyűjteményeinek igénybevevőin kívül más is hozzáférjen a gyűjteményekhez.³⁰

A védelem „bére” – a tudományos és művészeti művek alkotóinak díjazása

A jogi kérdések mellett nem elhanyagolható tényező a szerzői jog, pontosabban a mű felhasználására adott engedély ellenében a szerzőt, illetve az egyéb jogosultakat megillető díjazás mértéke, annak megállapítása. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy amíg a szerzői jogi védelem ingyenes, és csak akkor kell fizetni, ha a jogosult perben polgári jogi igénygel lép fel a jogait megsértő személlyel szemben (illeték), addig a szabadalmi oltalom engedélyezési eljárás eredménye, díjfizetési kötelezettséggel. Nemzetközi szerződések alapján a szerzői jogi védelem külföldön is fennáll, „védelmi” díjat tehát külföldön sem kell fizetni. Ezzel szemben a magyar szabadalom megléte nem keletkeztet más országban is oltalmat; azért külön díjat kell fizetni. A szabadalom engedélyezése után továbbá éves fenntartási díjat is kell fizetni.³¹

A feltaláló, illetve a szerző díjazására vonatkozóan viszont részben hasonló, alapvető szintű tételeket szabályoznak az állapít meg a két jogterület (a szabadalmi törvény és a szerzői jogi törvény) anélkül, hogy a díj összegének pontosításához közelebbi támpontot adna. Az Szt. értelmében a feltalálót a hasznosítás, az egyes hasznosítási engedélyek és az átruházás esetén külön-külön, valamint a hasznosítás ellenérték nélküli engedélyezése és az ingye-

ness átruházás esetén is megilleti a találmányi díj. A hasznosítás engedélyezése, illetve a szabadalom átruházása esetén a találmányi díjnak a hasznosítási engedély, illetve az átruházás ellenértékével, vagy a hasznosítás ellenérték nélküli engedélyezéséből, illetve az ingyenes átruházásból származó gazdasági előnnyel kell arányban állnia.³² Az arányosság elve jelenik meg főszabályként az Sztj.-ben is: a díjazásnak – a felek eltérő megállapodása hiányában – a felhasználáshoz kapcsolódó bevétellel kell arányban állnia.³³ A felhasználási engedély fejében járó díjazásnak a felhasználáshoz kapcsolódó bevétellel kell arányban állnia. A felhasználáshoz kapcsolódó bevétel fogalma szélesebb, mint a felhasználásból származó bevétel, kiterjed pl. a felhasználáshoz kapott szponzori vagy egyéb támogatásra is. A díjazásnak a bevétellel való arányba állítása azt is kifejezi, hogy a felhasználás veszteségessége nem emésztí el a szerző díjazás iránti igényét.

Más esetekben a szerzőt a mű felhasználásáért megfelelő díjazás illeti meg anélkül, hogy a felhasználás engedélyezésére kizárólagos joga volna (megfelelő díjazás elve). Ezek tipikusan olyan tömeges felhasználásokhoz kapcsolódnak, amelyek kizárólag közös jogkezelés keretében érvényesíthetők. E körben említendő leginkább a következő felhasználások: már nyilvánosságra hozott irodalmi és zeneművek nyilvános előadása, magáncélú másolás, egyidejű vezetékes továbbközvetítés. Ha az Sztj. a felhasználási szerződés érvényességét megszabott alakhoz köti, a díjazásról való lemondás is csak a megszabott alakban érvényes. A közös jogkezelés keretében érvényesített díjigényről lemondani sem könnyű a többi jogosult érdekeinek védelme érdekében: a szerző ezt a lemondást csak a közös jogkezelő szervezet általi felosztás után, a reá jutó összeg erejéig gyakorolhatja.³⁴

Összegzésképpen rögzítendő, hogy a szerzői művek felhasználásának ellenértékét jelentő díjak ellentételezik és fedezik a szerzői, alkotói ráfordításokat. A díjat szokták szerzői jogdíjnak is nevezni, holott nem biztos, hogy a szerzőnek fizetett ellenérték teljes összege megegyezik jog átengedésének ellenértékével. A felhasználási szerződés alapján fizetett díj teljes összege akkor jogdíj, ha már korábban elkészült és változatlanul felhasznált mű felhasználási jogának ellenértékéként fizetik. Ha jövőben megalkotandó műre kötött felhasználási szerződés tartalmaz díjat, annak egy része a „megbízás” teljesítésének, egy másik része pedig az átengedett felhasználási jognak az ellenértéke. A felektől függ, hogy külön-külön meghatározzák-e az egyes díjrészek összegét, vagy pedig százalékos alapon bontják-e meg a fizetendő díjat.³⁵

A jogdíjak megállapítására a különböző szerzői jogi

rendszerek egymástól részben eltérő elveket, számítási módszereket alakítottak ki (pl. fix tarifák, bevételarányos díjak, eladási ár alapján számított díjak, jogdíjatalány). A leghatékonyabb megoldás az, amikor a mű felhasználásának engedélyezésekor arányos részesedést kötnek ki a szerzők és a szerzői jog egyéb jogosultjai javára. Ezt az elvet általában ott alkalmazzák, ahol közvetlen kapcsolat van a mű felhasználása és a felhasználásból befolyt bevétel között (pl. műpéldányok eladása, bérbe adása, művek sugárzása). Az egyes országok jogdíjtarifái jelentős eltéréseket mutatnak, aminek az oka az eltérő hagyományokban, a sajátos helyi árviszonyokban, fogyasztói szokásokban és más helyi körülményekben keresendő. Ennek ellenére a szerzői jogban a leggyakoribb az ún. tízszázalékos elv, vagyis az az íratlan szabály, hogy a felhasználók a mű hasznosítása révén szerzett összes bevétel kb. egytized részéről kötelesek lemondani a szerzők és egyéb jogosultak javára. Ezen belül az egyedi szerzőnkénti díjak, díjösszegek már az egyedi alkuk eredményeként alakulnak ki, az alkotók hírneve, elismertsége és – kimondva, kimondatlanul – üzleti „értéke” alapján.

JEGYZETEK

- 1 KEPES György: *A világ új képe a művészetben és a tudományban*. Bp., Corvina, 1979
- 2 Az *Alaptörvény* X. cikkének (3) bekezdése értelmében Magyarország védi a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tudományos és művészeti szabadságát.
- 3 KOCSIS Miklós: *A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon*. Doktori értekezés. PTE, 2001, 78.
- 4 *A művészet szabadsága – alkotmányjogi megközelítésben*. Szerk. KOCSIS Miklós, TILK Péter, Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2013, 40.
- 5 Ld. a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (az Sztj.) 16. § (1) bekezdését.
- 6 Szabadalommal termék, berendezés, eljárás és alkalmazás is védhető, azaz a szabadalom a műszaki megoldások teljes skálájának a jogi védelmére alkalmas. Másfél évig a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala titokban tartja a találmányt, utána azonban közrebo csátja, hogy mindenki tanuljon belőle, és majd (pl. 20 év után) mindenki szabadon hasznosíthatja. A szabadalomnak világszinten kell újn lennie, de maga az oltalom mindig csak egy konkrét országra, hazai bejelentés esetén Magyarországra érvényes (világszabadalom nem létezik).

- 7 E tekintetben közömbös, hogy a szabadalmi irat érvényes-e vagy védve van-e az adott országban. A kutatásnál a szabadalmi leírások csak mint publikációk érdekesek, bárhol is jelentek meg a világon. Ez nem jelenti azt, hogy más szakcikkek ne kerüljenek a kutatás előterébe, különösen a gyógyszeriparban, vegyiparban. A műszaki információk 80 százaléka eleve csak szabadalmi iratokból ismerhető meg, és a többi nyilvánosságra került megoldást is többnyire szabadalmaztatták, így a legalaposabb szakirodalmi kutatás a szabadalomkutatás. Forrás: <https://szabadalmi.hu/szabadalom-osszefoglalo/>
- 8 A szoftver – mint nem anyagi ipari teljesítmény – az iparjogvédelemhez állna közelebb, míg a programban testet öltő (egyéni és eredeti) szellemi teljesítmény inkább a szerzői joghoz köti.
- 9 PÁLOS György: *Lehet-e kettős védelem – szerzői jogi és szabadalmi – az új szerzői jogi törvény alapján? = Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2000, 2. sz., 27.
- 10 Lásd: SZJSZT-20/2004; SZJSZT-38/2004
- 11 *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Szerk. GYERTYÁNFY Péter, Bp., Wolters Kluwer, 2014, 43.
- 12 A kivételek első csoportjába a kötelező erejű vagy ahhoz hasonló érvényű, rendszerint írásos formát öltő hatósági határozatok, közlemények, ügyszerzők tartoznak. Ide sorolhatók a jogszabályok, azok tervezetei, a tervezeteket kísérő előterjesztések, az egyéb normatív aktusok, jogi iránymutatások, illetve azok előkészítő okiratai, az egyedi aktusok és az azokat előkészítő anyagok, függetlenül attól, hogy azok nyilvánosak-e vagy sem. Ide tartoznak továbbá a jogszabállyal kötelezővé tett szabványok és más hasonló rendelkezések.
- 13 GYERTYÁNFY: *i. m.* (2014), 45–46.
- 14 Lásd: SZJSZT-27/2001
- 15 Mindezek közül számunkra a legfontosabb az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban érvényesülő szerzői és kapcsolódó jogok egyes kérdéseiben történő összehangolásáról (INFOSOC irányelv). Az INFOSOC irányelv az információs társadalom viszonyaira figyelemmel hangolja össze a tagállamok jogszabályait a szerzői joggal és egyes kapcsolódó jogokkal összefüggő alapvető kérdésekben. Az irányelvben meghatározott megengedhető kivételek és korlátozások viszonylag bő felsorolásának számottevő harmonizációs hatása volt, hiszen a tagállamok a számukra nyitva hagyott szabályozási opciókkal csak az irányelvben részletesen megszabott feltételek teljesítése esetén élhetnek.
- 16 KISS Zoltán: *A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény módosításának főbb kérdései = Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 2004, 1. sz., 9.
- 17 KISS Zoltán: *Tisztán és szabadon – A szabad felhasználás az alkotómunka, a tudományos kutatás, az archiválás, valamint a magáncélú és az intézményi célú felhasználások forrásvidékein = Az alkotás szabadsága és a szerzői jog metszéspontjai*. Szerk. CSEPORÁN Zsolt, Bp., MMA MMKI, 2016, 112.
- 18 GYERTYÁNFY: *i. m.* (2014), 147.
- 19 Az üzletszerűség értelmezéséhez az INFOSOC irányelv (42) preambulum-bekezdése ad némi támpontot, amely szerint oktatást vagy tudományos kutatást – beleértve a távoktatást is – szolgáló nem kereskedelmi célú felhasználásokra vonatkozó kivétel, illetve korlátozás alkalmazásakor nem az érintett intézmény szervezeti formája és finanszírozási rendje, hanem az általa végzett tevékenység alapján kell megítélni.
- 20 A szabad felhasználás minden esetben kötelező feltételei: (i) csak már nyilvánosságra hozott művek használhatók fel szabadon; (ii) a szabad felhasználás nem lehet sérelmes a mű rendes felhasználására és indokolatlanul nem károsíthatja a szerző jogos érdekeit; (iii) a szabad felhasználásnak meg kell felelnie a tisztesség követelményeinek és nem irányulhat a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célra.
- 21 Szt. 33. § (4) bek. „E fejezet rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából az iskolai oktatás célját szolgálja a felhasználás, ha az az óvodai nevelésben, az általános iskolai, középfokú iskolai oktatásban, az alacsony műveltségi iskolai oktatásban vagy a felsőoktatásról szóló törvény hatálya alá tartozó felsőfokú oktatásban a tantervnek, illetve a képzési követelményeknek megfelelően valósul meg.”
- 22 Tipikus visszaélés volt pl., hogy a kereskedelmi forgalomba hozott művet tankönyvvé vagy segédkönyvvé nyilvánították, így mentesülve a jogdíjfizetés alól. Ezt a kikaput az üzletszerűség kizárása csukta be, mivel a nonprofit formában történő könyvkiadással már nem lehet(ett) nyereségre szert tenni. A tankönyvvé nyilvánítási eljárás szigorú és részletes szabályait a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről szóló 23/2004. (VIII. 27.) OM rendelet állapítja meg.
- 23 A Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 384. §-a (bitorlás).
- 24 A műtípusok eltérő sajátosságaira és sebezhetőségére tekintettel, az önkéntes műnyilvántartás is eltérő szerepet játszik az egyes műfajok, műtípusok körében. Különösen hasznos lehet az irodalmi művek egyes fajtáinál (szakirodalmi, tudományos művek) és a vizuális művek (leginkább az alkalmazott grafika) területén. A Szele-

- mi Tulajdon Nemzeti Hivatala (SZTNH) az önkéntes műnyilvántartásba vételre irányuló eljárást az önkéntes műnyilvántartás részletes szabályairól szóló 26/2010. (XII. 28.) KIM rendelet alapján folytatja le
- 25 A legfontosabb lazító szabály mindazonáltal annak a korábbi előírásnak a törlése volt, amely szerint csak saját példányról történhetett az archiválási célú másolatkészítés. A módosítás eredményeként egy kép- és hangarchívumnak 2008-tól nem kell vizsgálnia a másolatkészítést megelőzően a forrás eredetiségét, vagyis bárhonnan beszerezett és birtokolt műpéldányról történhet a többszörözés.
- 26 A Nemzeti Audiovizuális Archívumról szóló 2004. évi CXXXVII. törvény.
- 27 Szt. 38. § (5) bek. „A felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás hiányában a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak, iskolai oktatás célját szolgáló [33. § (4) bek.] intézmények, muzeális intézmények, levéltárak, valamint közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumok gyűjteményeinek részét képező művek az ilyen intézmények helyiségeiben ezzel a céllal üzembe állított számítógépes terminálok képernyőjén tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetők, és ennek érdekében – külön jogszabályban meghatározott módon és feltételekkel – a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetők, ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétel is, feltéve, hogy az ilyen felhasználás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.”
- 28 A megjelenítés a nyilvános előadás (Szt. 24–25. §) egyik formájának, típusának tekinthető, míg a közvetítés a mű nyilvánosságához való közvetítésével (26–28. §) rokonítható.
- 29 A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 38. §-ának (5) bekezdésében szabályozott szabad felhasználás esetében a nyilvánosság egyes tagjaihoz való közvetítés és a számukra történő hozzáférhetővé tétel módjának és feltételeinek meghatározásáról szóló 117/2004. (IV. 28.) Korm. rendelet.
- 30 A gyűjtemények összekapcsolása a járulékos vagy közbenső időleges többszörözésen kívül nem valósíthatja meg a hozzáférhetővé tett művek és más, szerzői jogi védelem alatt álló teljesítmények többszörözését. Ez a rendelkezés is a szerzők és más jogosultak érdekeit hivatott védelmezni.
- 31 Természetesen ez a kérdés nem vetődik fel, ha egy szoftver a találmány része, mert a találmány – mint a szabadalomengedélyezési eljárás tárgya – nem kerülheti el az engedélyezési eljárásra kiszabott díjakat, a szoftverért pedig külön fizetni nem kell. A szabadalmi jog által megszabott feltételek mellett a találmányhoz kapcsolódó szoftver az eljárási költségeket nem növeli.
- 32 Szt. 13. § (3) és (8) bekezdései.
- 33 Az arányos díjazás az egyes felhasználási módok bizonyos százalékában mérhető, de a felhasználási szerződés megkötésekor gyakran nem megbecsülhető, hogy mely hasznosítás milyen eredményre vezet a későbbiekben. Arról nem is szólva, hogy a felhasználót semmiféle szabály nem szankcionálja, amennyiben esetleg semmilyen bevételt nem ér el a mű hasznosításából. Az Szt. abból a feltételezésből indul ki, hogy a felhasználó bevételt realizál, és azt ki is mutatja mint a jogdíj alapját. Arányosnak tekinthető adott esetben az egyösszegű díjazás is, továbbá lehetőség van a jogdíj bevételhez való igazítására az Szt. 48. §-a alapján. A jogdíj százalékos formában történő megállapításánál – tekintettel a közös kockázatvállalás tényére – nehezen képzelhető el az arányosság utólagos korrigálása, hacsak már eleve nem feltűnően alacsony százalékban állapodtak meg a felek.
- 34 A jogdíjról való lemondást tiltó szabályt indokolja az a veszély, hogy bizonyos esetekben (például filmalkotás bérbeadásánál) a felhasználó kihasználva domináns pozícióját esetleg lemondásra bírhatná a szerzőt.
- 35 GYERTYÁNFY: *i. m.* (2014), 164.